

Кудикіна Надія Василівна,

завідувач кафедри методики і технологій дошкільної освіти Інституту дошкільної, початкової і мистецької освіти, доктор педагогічних наук, професор.

ГРА: ФЕНОМЕНОЛОГІЧНА ТА ПЕДАГОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКИ

Стаття присвячена характеристиці феноменальності гри та висвітленню її особливостей як педагогічного явища.

Ключові слова: гра, ігрова діяльність, феноменальність, педагогічний метод, педагогічне керівництво, структура ігрової діяльності, закон соціальної обумовленості змісту ігрової діяльності дітей.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями. Гуманістичне оновлення освіти в Україні неможливе без створення у навчальних закладах умов для актуалізації внутрішнього потенціалу дітей у процесі тих діяльностей, які природно забезпечують саморозвиток дитячої особистості. Своєрідним і незамінним засобом самовиховання, самонавчання, самопізнання, самореалізації, самовдосконалення дитини є гра. Дитиноцентрична освіта прагне цілеспрямовано використовувати ігрову діяльність у навчально-виховному процесі, оскільки вона створює для дітей усіх вікових категорій атмосферу психологічного комфорту, а завдяки своїм природним якостям цей феномен наділений великим педагогічним потенціалом. При цьому застосування дефініції «феномен» (від *грец.* *phainomenon* – те, що з'являється) до гри є цілком виправданим, оскільки вона, як явище, дане нам досвідом і сприйняте органами чуття [8, 711], справді має виняткове, надзвичайно велике значення для людини.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, засвідчує, що гра як феноменальне і різнопланове явище привертає увагу філософів, культурологів, психологів, педагогів та вчених інших галузей наукового знання. На виявлення суті гри спрямовували свої наукові пошуки найвідоміші вчені, наприклад Є. Берн, М. Гайдеггер, Й. Гейзінга, А. Макаренко, Ф. Шіллер, З. Фрейд, Д. Ельконін та багато ін.

Метою статті є характеристика феноменальності гри та висвітлення її особливостей як педагогічного методу. Методологічного значення щодо визначення характерологічних особливостей гри набуває розуміння суті цього явища філософії. «Наука наук» визнає гру такою формою вільного самовиявлення людини, котра передбачає реальну відкритість світу можливого й розгортається як імпровізація, змагання або як вистава, репрезентація певних ситуацій, смислів, стану речей.

Світова філософія поділяє ігри на довільні, імпровізовані (play) і такі, в яких самодіяльність людини обмежується певними правилами (game). Особливе значення для людського життя має довільна гра. У такій грі, незалежно від свого віку, особистість спрямовується на подолання власної обмеженості й скутості, на динамічне виявлення специфічно людського існування у світі, що характеризується як «поза межове», трансцендентальне. Гру також розуміють як спосіб відчуття особистістю повноти екзистенції. Латинське дієслово «exsistere», від якого походить згадана дефініція, на відміну від дієслова «sistere», котрим акцентується момент сталості існування – лишатися, утримуватися, тривати тощо), означає процеси порушення сталості, виходу «за межі» її (виступати, виходити, виростати тощо)». [9, 187]. Це вказує на специфічно людський, духовний характер гри, оскільки саме духовність є унікальною ознакою людини.

Група філософів, зокрема Фінк, розглядають гру-play як унікальний спосіб людського спілкування з можливим. Шляхом гри людина «виходить поза межі емпіричної особистісної тотожності і починає відчувати неосяжність духовної амплітуди існування. В ній пробуджується й подає голос «людина

можлива». «Людина можлива» не є роллю, в яку можна увійти, доклавши певних зусиль. Цей феномен не накладається на індивіда іззовні, як личина, а висвітлює в ній потаємний прихований до часу шар буття, знаменує його відкритість» [9, 130].

Вітчизняна психологія розуміє гру як специфічну форму прояву дитячої активності в певному непродуктивному виді діяльності, спрямованому не на одержання результату, а на переживання задоволення від самого процесу. Дитяча гра – це вид діяльності, який історично виник у людському суспільстві і полягає у відтворенні дітьми в доступній для них формі дій дорослих та відносин між ними і спрямована на пізнання навколишнього світу [7, 90].

Прагнення людини до гри не обмежується певним віком, проте вона є найбільш притаманною дошкільному періоду онтогенетичного розвитку людини. Наше дослідження довело, що гра дитини дошкільного віку – вид її креативної діяльності, у процесі якої в уявній формі відтворюються способи дій з предметами, стосунки між людьми, норми соціального життя та культурні надбання людства, які характеризують історично досягнутий рівень розвитку суспільства. Поняття *гра* розглядається як родове щодо термінологічного словосполучення *ігрова діяльність*, котра є складним утворенням системного характеру. Структура ігрової діяльності охоплює мотиваційний, цільовий, змістовий, процесуально-операційний, контрольний-оцінний та результативний компоненти.

У дошкільному віці гра є *провідною діяльністю*, у процесі якої відбуваються важливіші зміни у психіці дошкільника й розвиваються психічні процеси, що готують його перехід до нового, вищого щабля розвитку; створюються умови для соціалізації дитини, становлення й саморозвитку її особистості; у цей період у контексті гри виникають та диференціюються нові види діяльності, зокрема трудова, естетична, навчальна тощо.

Ігровій діяльності притаманна *багатофункціональність*. Серед її функцій найбільш значущими є: формування базових засад особистості (формування самосвідомості, розвиток довільної поведінки, статево-рольова

ідентифікація, національно-культурне самоусвідомлення, розвиток творчого ставлення до дійсності, набуття досвіду соціальної взаємодії, формування комунікативних умінь, розвиток емпатії тощо); збагачення емоційно-почуттєвої сфери; адаптаційна; мотиваційна; розвивальна; виховна, дидактична; коригувальна; здоров'язберезувальна; компенсаторна та ін.

У дошкільному віці пріоритет має *сюжетно-рольова гра*, визначальною особливістю якої є рольове перевтілення дитини у процесі розгортання уявних ситуацій, об'єднаних єдиним сюжетом. Інший важливий момент сюжетно-рольової гри – реальні стосунки між дітьми, через які реалізується міжособистісна взаємодія. Сюжетно-рольові ігри - самодостатня діяльність дитини дошкільного віку, форма її життя, спосіб задоволення актуальних потреб, зокрема соціальної (прагнення до спільного життя з дорослими), які іншим шляхом у цьому віці не можуть бути задоволені.

За критерієм місця і значення правил у розгортанні гри встановлено закономірну тенденцію розвитку ігрової діяльності. Вона полягає у тому, що в першій половині дошкільного дитинства яскраво виявляється творча основа гри, а правила сховані, вони інтегруються з вимогами до виконання ролі. У другій половині дошкільного віку для дитини у процесі гри важливим є дотримання правил, які регламентують уявні дії і реальні стосунки її учасників. Відповідно до цієї закономірності ігри поділяють на дві системоутворювальні групи – *творчі ігри* та *ігри за готовими правилами*. *Творчі ігри* – це креативна (від *лат. creatio* – творення) діяльність дітей, яка розгортається за їх власною ініціативою. За філософською термінологією це *гра-play*. *Ігри за готовими правилами* передбачають реалізацію дітьми попередньо створеної дорослими змістової і процесуальної основи. Дії та поведінка учасників гри обумовлюються ігровими правилами, які сформульовані в її описі.

На підставі порівняння структурних компонентів конкретних ігор здійснюється їх *класифікація*. *Творчі ігри* розподіляються за видами на сюжетно-рольові, конструктивно-будівельні, ігри-драматизації, театралізовані, ігри з елементами праці та художньо-творчої діяльності, ігри-фантазування.

Група ігор за готовими правилами охоплює такі різновиди: дидактичні, пізнавальні, ігри-подорожі, рухливі, з елементами спорту, хороводні, народні, комп'ютерні, ігри-розваги, інтелектуальні ігри (загадки, ребуси, кросворди, криптограми, чайнворди (звукові та буквені) тощо. Особливе значення для виховання дитини дошкільного віку мають *народні ігри малих форм* – невеликі за розміром ігри, що виникли у процесі культурно-історичного розвитку певного народу (забавлянки, лічилки, скоромовки, жартівливі мовні ігри, заклички, примовки, небилиці, мирилки, звуконаслідувальні ігри, загадки, жеребкування та ін.). У народних іграх малих форм за багато віків сконцентрована національна лексика, художні образи, зафіксовані елементи ментальності та відпрацьовані ігрові способи їх відтворення і засвоєння підростаючими поколіннями.

У навчальних закладах гра використовується як педагогічний метод, або спосіб досягнення свідомо поставленої освітньої мети.

Ефективність впливу ігрової діяльності на становлення дитячої особистості прямо залежить від педагогічного керівництва нею. Педагогічне керівництво грою розуміють як такий її методичний супровід, який, базуючись на врахуванні феноменологічних характеристик цього явища людського життя та діючих у педагогічній сфері об'єктивних законів, закономірностей і принципів, дає змогу цілеспрямовано розв'язувати конкретні завдання навчання, виховання та розвитку дітей.

Виняткове значення у продуктивному керівництві ігровою діяльністю має саме застосування об'єктивних законів як реально існуючих, внутрішньо необхідних, сталих і суттєвих взаємозв'язків та взаємозалежностей у сфері освіти. Дефініція *об'єктивний* свідчить про зафіксований у цьому законі зміст людських знань, котрі не залежать від волі і бажань людей. Об'єктивність у філософії розглядається як термін, що позначає відношення незалежності від суб'єкта, від суб'єктивного чинника. Термінологічне словосполучення *об'єктивний закон* використовується як збірне логічно-пізнавальне визначення щодо різних видів і форм детермінації педагогічних явищ.

Формою функціонування об'єктивних законів є їх *науковий опис*. Методологічно науковий опис закону в педагогіці розглядається як єдність буття (сутності) явищ педагогічної реальності й логіко-пізнавальної системи уявлень про даний вияв освітньої практики, «спосіб характеристики сукупності ознак, властивостей, поведінки досліджуваного об'єкта чи подання, збереження та трансляції інформації про нього, яка ідентифікує цей об'єкт. Науковий опис співставляє з предметом опису певний "знаковий текст", складений засобами наукової мови..., який акумулює і репрезентує інформацію щодо вказаного предмета, надає їй достатньої, з точки зору вимог науковості, визначеності й точності» [9, 452]. Класики вітчизняної педагогіки наголошували на тому, що формулювання міцних, непохитних законів, приведення їх у систему та взаємозв'язок є ідеалом кожної науки. І чим наука досконаліша, чим суворіша її система, тим краще сформульовані її закони.

Врахування об'єктивних законів, що діють у сфері освіти й проявляються, зокрема, у процесі використання гри як педагогічного методу, дає змогу максимально наблизити педагогічне керівництво грою до її сутності й до сутності освіти, бо саме це дасть змогу досягти освітнього результату найвищої якості. В контексті висловленої тези серед загальнопедагогічних законів необхідно пригадати такий найбільш загальний закон освітнього процесу, що має місце й у ігровій діяльності дітей, як *закон освоєння підростаючими поколіннями соціального досвіду старших поколінь* [3, 644].

Практична значущість об'єктивних законів, що діють у педагогічній сфері, визначається їх прогностичними функціями, які реалізуються на підставі того, що в законі відображається стабільність, повторюваність зв'язків між явищами і процесами. Відтак, об'єктивний закон може служити основою для науково обґрунтованого передбачення педагогом освітнього результату гри. Оскільки педагогічне керівництво грою в колі інших питань передбачає й організацію змістової сторони ігрової діяльності дітей, через яку вони засвоюють соціальний досвід та самовдосконалюються, освітянам доречно скористатися об'єктивним законом *соціальної зумовленості змісту ігрової*

діяльності дітей. Це всезагальний закон, котрий діє у всі часи, у всіх соціально-історичних формаціях та у всіх народів і який відображає об'єктивні, внутрішньо необхідні, істотні, сталі й суттєві зв'язки між соціальним середовищем і змістом ігор дітей. Середовище соціальне при цьому розуміють як сукупність соціальних умов життєдіяльності людини, що впливають на її свідомість і поведінку.

Методологічною основою об'єктивного закону соціальної зумовленості змісту ігрової діяльності дітей є філософське вчення про детермінізм, котрим визнається недовільний (визначений) характер буття речей, явищ, процесів, пояснюється природа і способи їх існування, причини змін і перетворень. Детермінізм стверджує, що зміни будь-яких явищ об'єктивної реальності здійснюються під впливом зміни інших речей і явищ, та в них закорінені, що спричиняє визнання закономірного і детермінованого перебігу соціальних процесів, зокрема освітніх.

Закон соціальної зумовленості змісту ігрової діяльності дітей передбачає *багатомірність* детермінант соціального характеру (таких як економічні, політичні, культурно-історичні, національні, духовні, територіальні та ін.), котрі впливають на зміст дитячих ігор. *Багатомірність* – філософська категорія, що виражає множинність незалежних і незвідних один до одного вимірів (аспектів, модусів) буття. Філософський принцип багатомірності обґрунтовує діюче в освіті положення про незалежні один від одного фактори, котрі детермінують зміст ігор дітей і їх педагогічні наслідки.

Потреба у вивченні та врахуванні дії закону соціальної зумовленості змісту ігрової діяльності дітей. у педагогічній практиці зумовлена тим, що вихователю необхідно відшукати глибинні основи ігрової діяльності, з'ясувати джерела її змісту і на цій основі використовувати гру з метою розв'язання різноманітних освітніх завдань.

Іншим педагогічним законом, що враховується у процесі використання гри як педагогічного методу, є *закон адекватності конкретної гри як методу навчання й виховання дітей освітнім цілям*. Це закон, згідно з яким для досягнення стійкого передбачуваного педагогічного результату необхідно, щоб у

процесі застосування ігрової діяльності у навчально-виховному процесі конкретні ігри добиралися цілеспрямовано, орієнтиром для цього є дидактичні та виховні цілі. З цього закону випливає закономірність урізноманітнення ігор дітей відповідно до розмаїття педагогічних цілей.

Іншою важливою умовою забезпечення продуктивності ігрової діяльності в освітньому процесі дошкільного навчального закладу є дотримання педагогічно доцільних принципів її організації. «Принцип» (від *лат.* *princĭpium* – основа, першоначало), він означає основне положення, керівну ідею, основне правило поведінки, діяльності. Принцип – це загальна керівна норма дії, а правило – це норма дії, що має конкретне робоче значення. Якщо принципи і правила – це норми діяльності, що встановлені людьми, то закони – це об'єктивно діючі зв'язки.

Отже, за своїм походженням принцип і закон – це різні поняття, проте, як це видно з самого визначення закону і принципу, вони за своєю суттю – закономірності, тільки один з них (принцип) виявляє більше нормативну дію, а інший (закон) – прогнозуючу, передбачувальну.

Впорядкуємо основні принципи, що застосовуються у керівництві ігровою діяльністю, в такий спосіб:

- принцип урахування індивідуальних особливостей учнів, їхніх вікових відмінностей та закономірностей розвитку;
- принцип цілеспрямованості використання гри як педагогічного методу;
- принцип системної організації педагогічного керівництва грою;
- принцип цілеспрямованої організації матеріального середовища для ігрової діяльності дітей;
- принцип поєднання, розвитку і саморозвитку, виховання і самовиховання, навчання і самонавчання.

За приклад візьмемо лише той принцип, що вимагає від педагога у процесі керівництва грою вміння діяти згідно з природою дитини та її інтересами. Це

принцип урахування індивідуальних особливостей дітей, їхніх вікових відмінностей та закономірностей розвитку на певному етапі онтогенезу.

Кожна дитина має тільки їй притаманні особливості пам'яті, мислення, уяви, має свій характер, темперамент, нахили, задатки, здібності, свої закономірності розумового розвитку. І неврахування їх у доборі змісту, методів та прийомів керівництва ігровою діяльністю сприяє створенню некомфортних психологічних умов для конкретної дитини, а це означає, що на високу ефективність гри як педагогічного методу у такому разі марно сподіватися.

Кожен віковий період у розвитку дитини характеризується такими психічними новоутвореннями, які відрізняють його від інших періодів. Якщо, наприклад, для дітей молодшого дошкільного віку є характерним наочно-дійове мислення, а старший дошкільний вік певною мірою тяжіє до логічного мислення, то неврахування цих рис розумового розвитку у процесі добору конкретних ігор, методів і прийомів керівництва ними не сприятиме виникненню гармонізованих психологічних умов для навчання, виховання і розвитку дітей. Відтак, вимога врахування індивідуально-типологічних якостей дошкільника, особливостей його вікової групи, впливаючи з принципу врахування індивідуальних особливостей дітей, їхніх вікових відмінностей та закономірностей розвитку на певному етапі онтогенезу, є необхідною умовою керівництва ігровою діяльністю дітей.

Беззаперечною умовою *методичного супроводу* ігрової діяльності є, з одного боку, сприяння розгортанню активної й самостійної діяльності дітей, з іншого – дотримання принципу системної організації педагогічного керівництва грою шляхом добору системи педагогічних методів і прийомів до кожного з її структурних компонентів, за допомогою чого досягається позитивний освітній результат. Відтак, сучасна методика керівництва ігровою діяльністю має системну організацію бінарного характеру. Один її блок репрезентує діяльність дітей, інший – діяльність педагога.

У процесі педагогічного керівництва творчими іграми перевага надається *опосередкованим* способам впливу на перебіг гри (через рольове перевтілення,

ігрові ситуації, організацію ігрового матеріального середовища, рольову міжособистісну взаємодію, прийоми невербальної комунікації, емпатійної педагогічної дії тощо). У керівництві іграми за готовими правилами переважають методи та прийоми *прямої дії* (ознайомлення з перебігом і правилами гри, вправлення у способах ігрових дій, зауваження щодо порушення правил тощо).

Висновки. Отже, гра є феноменальною формою людської діяльності, яка має необмежений потенціал щодо самореалізації особистістю своїх сутнісних потреб. Гра – це така діяльність, яка сприяє максимальній реалізації не лише актуальних, але й потенційних можливостей дитини.

Гра у її педагогічній іпостасі визнана багатofункціональним методом реалізації освітніх завдань. Повноцінна методика керівництва ігровою діяльністю передбачає: забезпечення продуктивного функціонування всіх структурних компонентів ігрової діяльності – мотиваційного, цільового, змістового, процесуально-операційного, контроль-но-оцінного, результативного; стимулювання розвивально-виховного ефекту ігор різних видів; створення розвивально-виховного ігрового середовища; реалізацію у процесі гри таких способів взаємодії педагога з дитиною, котрі є адекватними особливостям творчих ігор та ігор за готовими правилами. Суттєвою особливістю методики керівництва ігровою діяльністю дітей є її бінарний характер.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Психология человеческих взаимоотношений; Люди, которые играют в игры. Психология человеческой судьбы / Э. Берн ; [пер. с англ. / общ. ред. М. С. Мацковского ; послесловие Л. Г. Ионина, М. С. Мацковского]. – СПб. : Лениздат, 1992. – 400 с.

2. Гейзінга Й. Homo Ludens / Йоган Гейзінга; [пер. з англ. О. Мокровольського]. – К. : Основи, 1994. – 250 с.

3. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; головний редактор В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

4. Кудикіна Н. В. Ігрова діяльність дітей: теоретичні основи й методика педагогічного керівництва / Н. В. Кудикіна // Її величність ГРА: теорія і методика організації дитячої ігрової діяльності в контексті наступності дошкільної та початкової освіти : зб. статей / за ред. Г. С. Тарасенко. – Вінниця : ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 2009. – С. 8–21.

5. Кудикіна Н. В. Гра / Н. В. Кудикіна // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; головний редактор В. Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С.139–140.

6.Макаренко А. С. Гра: в 7 т. / А. С. Макаренко. – К.: Радянська школа. – 1954. – Т. 4. – С. 366–376.

7. Психологічна енциклопедія / [автор-упорядник О.М. Степанов] – К. : Академвидав, 2006. – 424 с.

8.Сучасний словник іншомовних слів. – Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2007. – 768 с.

9.Філософський енциклопедичний словник. Довідкове видання / [за ред. В. І. Шинкарука].– К. : Абрис, 2002. – 742 с.

10. Эльконин Д. Б. Психология игры / Д. Б. Эльконин. – М.: Педагогика, 1978. – 304 с.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ОПИС

13.00.01 – Загальна педагогіка та історія педагогіки

Кудикіна Н. В.

Гра: феноменологічна та педагогічна характеристики

Кількість бібліографічних посилань – 10.

Кудыкина Н. В.

Игра: феноменологическая и педагогическая характеристики

Статья посвящена характеристике игры как феномена человеческой жизни и освещению ее особенностей как педагогического явления.

Ключевые слова: игра, игровая деятельность, феноменальность, педагогический метод, педагогическое руководство, структура игровой деятельности; закон социальной обусловленности содержания игровой.

Kudykina N.V.

The game. Phenomenological and educational characteristics.

Article is devoted to the characteristic of game as phenomenon of human life and illustrated special pedagogical appearance.

Keywords: game, play activity, phenomena, pedagogic method, teachers' leadership, the structure of the game, the law of social conditioning of the game content.